

Wielkopolskie
Muzeum
Niepodległości

Plan wystawy:

Wystawa ogólnopolska (instalacja objazdowa)

Wielkopoleanie ku Niepodległej – w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku

(idea projektu, koncepcja scenariusza, miejsc prezentowania, aranżacji
i harmonogram działań)

Wersja finalna, ostateczna, po ostatniej korekcie i poprawkach merytorycznych do
zaprezentowania w zapytaniu ofertowym

Poznań, 14 luty 2018

Plan dokumentu:

- I. Wstęp (cele, myśli przewodnie, organizatorzy, zespół autorski).
- II. Scenariusz (wraz z określeniem założeń ogólnych, celów i poziomów narracji, myśli przewodnich, słów kluczowych i propozycji aranżacji oraz z przykładami wykorzystania konkretnych źródeł i eksponatów).
- III. Miejsca i instytucje oraz harmonogram eksponowania wystawy-instalacji.
- IV. Propozycje aranżacji i wykorzystania materiałów oraz środków prezentacji.
- V. Harmonogram działań Rady programowej i Zespołu autorskiego.

Wstęp (cele, myśli przewodnie, organizatorzy, zespół autorski)

Zasadniczym celem projektu jest przygotowanie, zorganizowanie i wyeksponowanie (w dziewięciu prestiżowych muzeach usytuowanych w różnych miastach Polski, a ewentualnie również poza jej granicami, np. w Berlinie i Brukseli) wystawy-instalacji objazdowej upamiętniającej powstanie wielkopolskie 1918-1919 roku. W chwili obecnej projekt nosi tytuł:

Wielkopoleanie ku Niepodległej – w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku.

Za **najistotniejsze cele** projektu należy uznać:

- upowszechnianie wiedzy o powstaniu wielkopolskim poza granicami dzielnicy/województwa/państwa,
- promocję idei budowy nowej siedziby Muzeum Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 roku.

Natomiast za bardziej **szczegółowe cele** projektu można uznać:

- oddanie hołdu powstańcom i ich upamiętnienie,
- przygotowanie wystawy-instalacji reprezentatywnej dla całego poznańskiego środowiska naukowo-muzealniczego, **na odpowiednio wysokim poziomie** pod względem merytorycznym oraz aranżacyjnym, a przy okazji – poprzez wspólne przedsięwzięcie kilkunastu wielkopolskich instytucji – integracja wielkopolskiego środowiska naukowo-muzealniczego,
- zaprezentowanie wystawy w dziewięciu polskich miastach, którymi są Warszawa, Kraków, Wrocław, Świętochłowice Śląskie, Zielona Góra, Gdańsk, Bydgoszcz, Toruń i Białystok – w każdej lokalizacji średnio ok. dwóch tygodni, wraz z wzbogacającymi prezentację imprezami towarzyszącymi – a także jej odrębnej, dwujęzycznej wersji poza granicami RP (np. w Berlinie i Brukseli), co jednak będzie objęte odrębnym zapytaniem ofertowym.

Zasadnicza **myśl przewodnia** wystawy-instalacji to:

Na co dzień praca, w chwilach próby męstwo i zwycięstwo.

Myśli przewodnie poszczególnych modułów wystawy – w układzie odnoszącym się do jej haseł przewodnich i układu scenariusza – można ująć, również jako **cele narracji**, następująco:

- **Praca** (hasło dotyczące okresu przed powstaniem, przede wszystkim dwóch dróg Wielkopolan do niepodległości w XIX wieku): *Z patriotycznymi celami – z orężem, ale przede wszystkim pragmatycznym rozsądkiem – zwycięstwo w „najdłuższej wojnie nowoczesnej Europy”.*
- **Walka** (hasło dotyczące samego powstania wielkopolskiego 1918-1919 roku): *Najbardziej powszechne, ogólnonarodowe, ogólnospołeczne, egalitarne powstanie w dziejach Polski, a przede wszystkim powstanie zwycięskie.*
- **Granice** (hasło dotyczące udziału Wielkopolan w walkach o granice II RP): *Na wszystkich frontach walk o kształt granic i niepodległość Rzeczypospolitej.*
- **Niepodległość** (hasło dotyczące znaczenia i osiągnięć Wielkopolan, w tym| jej „wkładu” w niepodległość, w okresie II RP): *Prastara polska dzielnica cywilizacyjno-społecznym wzorcem dla całej II RP.*
- **Epilog** (późniejsze losy powstańców i pamięć o powstaniu w XX wieku): *Zawsze wierni Ojczyźnie.*

Inicjatorem projektu jest Wielkopolskie Muzeum Niepodległości w Poznaniu, które realizuje go we współpracy z następującymi podmiotami-instytucjami:

- Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu,
- Archiwum Państwowe w Poznaniu,
- Biblioteka Kórnicka w Kórniku,
- Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu,
- Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu,
- Fundacja Raczyńskich w Rogalinie,
- Instytut Pamięci Narodowej – Oddział w Poznaniu,
- Instytut Zachodni im. Z. Wojciechowskiego w Poznaniu,
- Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu,
- Muzeum Broni Pancерnej w Poznaniu – Oddział Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
- Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie,
- Muzeum Narodowe w Poznaniu,

- Muzeum Powstańców Wielkopolskich w Lusowie,
- Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu
- Towarzystwo Naukowe im. Ignacego Jana Paderewskiego w Poznaniu,
- Towarzystwo Pamięci Majora Mieczysława Palucha w Poznaniu,
- Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego,
- Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu,
- Wielkopolska Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu.

Natomiast w **skład Zespołu** przygotowującego Wystawę weszło 9 osób reprezentujących 6 z wymienionych powyżej instytucji:

- dr hab. Olaf Bergmann, Aleksandra Kubisiak i Krzysztof Hoff (Wielkopolskie Muzeum Niepodległości w Poznaniu),
- dr Mariusz Niestrawski (Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie),
- dr Michał Krzyżaniak (Muzeum Powstańców Wielkopolskich w Lusowie),
- dr Bogumił Rudawski (Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu),
- dr Przemysław Wojciechowski i Stefan Olejniczak (Archiwum Państwowe w Poznaniu),
- red. Paweł Anders (Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu).

I. Scenariusz (wraz z określeniem założeń ogólnych, celów i poziomów narracji, myśli przewodnich, słów kluczowych i propozycji aranżacji oraz z przykładami wykorzystania konkretnych źródeł i eksponatów)

1. Uwagi ogólne dotyczące scenariusza i aranżacji:

- Scenariusz musi się przede wszystkim koncentrować na ukazaniu:
  - doświadczeń Wielkopolski i Wielkopolan w XIX stuleciu,
  - ZWYCIĘSKIEGO powstania wielkopolskiego 1918-1919 roku,
  - znaczenia, zasług i roli Wielkopolski w procesie odbudowy, a następnie kształtowania się i całej historii Drugiej Rzeczypospolitej,
  - dalszych losów powstańców, w tym szczególnie ich martyrologii oraz kształtowania się pamięci powstania wielkopolskiego.
- Wystawa-instalacja ma być z rozmachem zaprezentowana na powierzchni wystawienniczej ok. 200 m² (całość terenu prezentacji musi być większa i wynosić ok. 300-400 m²), jednak z możliwością jej powiększenia lub zmniejszenia (np. poprzez usunięcie dwóch najmniej istotnych modułów – **Praca** (XIX w.) i/lub **Niepodległość** (II RP). Pod względem zajmowanej powierzchni musi być ona również dostosowana do warunków i oczekiwań poszczególnych muzeów.
- Proporcje poszczególnych modułów wystawy-instalacji powinny w przybliżeniu wynosić: **Praca** 10%, **Walka** 50%, **Granice** 20 %, **Niepodległość** 10% i **Epilog** 10%.
- Projekt wystawy-instalacji powinien się koncentrować na dużych planszach, z jednym wielkim i symbolicznym zdjęciem, wokół którego istnieje możliwość umieszczenia mniejszych fotografii i tekstów (raczej jak najkrótszych).
- Proponuje się również preferowanie operowania w jak największym stopniu obrazem i dźwiękiem, a znacznie rzadziej tekstem.
- Wystawa powinna prezentować konkretne treści w sposób zarówno edukacyjny, jak i ekspresyjny oraz oddziałujący na wyobraźnię i emocje odbiorcy.

- Za poszczególne moduły wystawy-instalacji odpowiadają następujące osoby:
  - **Praca:** Olaf Bergmann (lider), Krzysztof Hoff, Stefan Olejniczak, Paweł Anders.
  - **Walka:** Michał Krzyżaniak (lider), Mariusz Niestrawski, Paweł Anders, Krzysztof Hoff.
  - **Granice:** Mariusz Niestrawski (lider), Michał Krzyżaniak, Krzysztof Hoff, Przemysław Wojciechowski.
  - **Niepodległość:** Olaf Bergmann (lider), Stefan Olejniczak, Przemysław Wojciechowski, Krzysztof Hoff.
  - **Epilog:** Bogumił Rudawski i Paweł Anders (liderzy), Przemysław Wojciechowski, Stefan Olejniczak.

2. SCENARIUSZ WYSTAWY-INSTALACJI

Moduł I: PRACA

Cele narracji:

- Zwiedzający dostrzega dwie równoległe drogi Wielkopolan w XIX wieku do odzyskania niepodległości i podtrzymywania polskości.
- Zwiedzający dostrzega, że zwycięstwo powstania wielkopolskiego 1918-1919 roku (będące treścią najistotniejszego i podstawowego modułu oraz narracyjnego wątku całej wystawy) nie było efektem przypadku, a działania, które umożliwiły ten sukces, rozpoczęły się już w pokoleniach pradziadków i dziadków przyszłych powstańców.
- Zwiedzający rozumie dylematy oraz ryzyko towarzyszące jednostkom wybierającym zbrojną formę walki o niepodległość, a także dostrzega zmiany ich postaw w kierunku wyboru drogi działania na polu pracy organicznej lub – rzadziej – także lojalizmu wobec zaborcy.
- Zwiedzający dostrzega rolę kultury oraz jej twórców, a także polskiej tradycji i religii katolickiej dla podtrzymywania i poszerzania świadomości narodowej Polaków.
- Zwiedzający dostrzega znaczenie elit w życiu gospodarczym, politycznym i kulturalnym narodu, w tym również ich wpływ na rozbudzanie świadomości narodowej i uczuć patriotycznych szerokich mas społecznych.
- Zwiedzający dostrzega zachodzące w Wielkopolsce od pierwszej połowy XIX wieku procesy emancypacji społecznej i narodowej.
- Zwiedzający poznaje istotę budowy przez Polaków w Wielkopolsce społeczeństwa obywatelskiego i upodmiotowienia się ludu, a także rozumie, dlaczego w myśl hasła „Naród sobie” Polacy w Wielkopolsce odnieśli sukces w licznych oddolnych inicjatywach społecznych, ekonomicznych i kulturalnych.
- Zwiedzający zwraca uwagę na to, że w Wielkopolsce realizowano w praktyce, a nie tylko w teorii oraz znacznie wcześniej ideały i postulaty pozytywistów,
- Zwiedzający dostrzega łączność Wielkopolski z innymi regionami ziem polskich, zwłaszcza Pomorzem Gdańskim i Górnym Śląskiem,
- Zwiedzający zauważa wyższość (skuteczność, efektywność) działań jednostek i małych społecznych grup nad działaniami zbiurokratyzowanego i etatystycznego państwa.

- Zwiedzający poznaje i rozumie rolę „małych ojczyzn” (wielkopolskiej prowincji i jej mieszkańców), a także rodzin (w tym szczególnie matek) i duchowieństwa katolickiego w podtrzymywaniu i rozszerzaniu społecznego zaplecza polskiego patriotyzmu oraz pielęgnowaniu polskich tradycji narodowych.
- Zwiedzający dostrzega przyczyny i skutki ukształtowania się Wielkopolsce na przełomie XIX i XX wieku nowoczesnego, industrialnego i zurbanizowanego świata.
- Zwiedzający zauważa polsko-niemiecką rywalizację i walkę w obszarach ekonomicznym, społecznym i kulturalnym.
- Zwiedzający zauważa skomplikowane i nie zawsze jednoznaczne relacje pomiędzy różnymi narodami i kulturami.

Myśli przewodnie:

- Z patriotycznymi celami zwycięstwo pragmatycznym rozsądkiem.
- Rodzina i „małe ojczyzny” kluczem do polskiego sukcesu.
- Konflikt dwóch systemów oraz tradycji – polskiej wolnościowej z niemiecką absolutystyczną.
- Romantyczna fantazja i patriotyczna determinacja nie mniejsza niż pod zaborami rosyjskim i austriackim.
- Znaczenie zbrojnych powstań dla procesu budowania tożsamości narodowej Polaków.
- Wielkopolska na drodze ku pozycji lidera cywilizacyjnego postępu na ziemiach polskich w najważniejszym ze stuleci.
- Zawsze w kulturze polskiej, a czasem w okolicach jej szczytów.
- Konsolidujący się i solidarny naród w oporze wobec wielkiego, dynamicznego i przodującego pod względem organizacyjnym i kulturowym europejskiego mocarstwa.
- Tragedia „Wielkiej Wojny Europejskiej” jako istotny element polskiej drogi do niepodległości.

Słowa kluczowe:

- niewola, zabór pruski, biurokracyzm i militaryzm, praca organiczna (ideowa, choć nie tylko w teorii, ale bardziej w praktyce, łączność z pozytywizmem – kierunkiem rozwijanym o pokolenie później poza Wielkopolską), narodowe powstania,

lojalizm, społeczna i narodowa konsolidacja, początek nowej epoki, feudalizm i kapitalizm, uwłaszczenie, emancypacja, nowoczesny naród, urbanizacja i industrializacja, społeczeństwo obywatelskie, narodowy solidaryzm, patriotyzm i nacjonalizm, małe ojczyzny, mobilność społeczna i przestrzenna, zjednoczenie Niemiec, Druga Rzesza, kultura masowa, I wojna światowa lub inaczej „Wielka Wojna Europejska”.

Układ scenariusza i poziomy narracji:

I. Praca, czyli dzieje Wielkopolski w XIX w. (3 moduły: poziom narracji 2), w tym:

a) Dwie drogi Wielkopolan do niepodległości (poziom narracji 1):

- **romantycznej walki zbrojnej** (lata 1794, 1806, 1846, 1848, a także 1830-31 i 1863-64)

oraz

- **pracy organicznej** (Kasyno Gostyńskie, PTPN, Bazar Poznański, rozwój przemysłu – Cegielski, rolnictwa – Chłapowski, finansów – ks. Wawrzyniak, kultury – Raczyński, E. Szczaniecka – jako „symboliczna” kobieta patriotka).

Propozycje aranżacji:

- WIELKOPOLSKIE KRAJOBRAZY (na początku i na końcu XIX w.) zaprezentowane jako kontrast, np. ikonografia wsi i poszczególnych wielkopolskich miasteczek (np. Album z Odolanowa), a także osób (stroje) czy maszyn, sprzętu codziennego użytku itp.
- Zdjęcia osób (organiczników oraz powstańców) z krótkimi życiorysami i historią oraz ikonografia instytucji (PTPN, Bazar i Kasyno Gostyńskie), czyli ogólnie: FAKTY, ZDJĘCIA I ŻYCIORYSY, a całość jako DWA lub TRZY KOLAŻE.

b) Najbardziej interesujące i symboliczne metody germanizacji i obrony polskości, a jednocześnie walki z germanizacją (poziom narracji 2) – np. rola zjednoczenia Niemiec i polityki Bismarcka, Komisja Kolonizacyjna, Hakata, rugi pruskie, dzieci wrzesińskie i pozostałe strajki szkolne, Drzymała i jego wóz, tajne nauczanie, rola rodziny oraz Kościoła w wychowaniu patriotycznym, polskie organizacje (np. Towarzystwo T. Zana) itd.

Propozycje aranżacji:

- fragment filmu *Bartek Zwycięzca* z 1923 roku,
- zdjęcia i opisy wydarzeń (np. z Muzeum Dzieci Wrzesińskich)

- relacje z procesów,
- fragmenty listów Henryka Sienkiewicza (np. z Muzeum Sienkiewicza w Poznaniu), a także telegramów do niego od polskich dzieci,
- oryginał rachunku zakupu wozu Drzymały,
- mapa: nazwy miast – niemieckie i wcześniejsze oraz późniejsze polskie.

c) **Wielkopole u progu i w toku Wielkiej Wojny** (poziom narracji 3) – prezentacja doskonale zorganizowanego, patriotycznego, świadomego i obywatelskiego społeczeństwa (w tym również podkreślenie europejskiego, jak i lokalnego, wielkopolskiego aspektu Wielkiej Wojny, jak również tragedii sytuacji „gdy Polak strzelał do Polaka”), Wielkopole nie tylko w armii niemieckiej, ale też rosyjskiej, prezentacja Polaków w armii niemieckiej, a także problem braku znaczącej ich reprezentacji wśród oficerów i wyższych dowódców.

Propozycje aranżacji:

- nekrologi, klepsydry, dyplomy kondolencyjne dla rodzin poległych, pocztówki z frontu oraz fragmenty tekstów źródłowych np. z życia w okopach (motyw „Kaczmarków” na froncie).

Moduł II: WALKA

Cele narracji:

- Zwiedzający poznaje przyczyny, przebieg i skutki powstania wielkopolskiego oraz znaczenie jego zwycięstwa dla dziejów nie tylko Wielkopolski, ale całej Drugiej Rzeczypospolitej.
- Zwiedzający dostrzega znaczenie wcześniejszych, dziewiętnastowiecznych doświadczeń Wielkopolan dla sukcesu powstania.
- Zwiedzający rozumie rolę, jaką w powstaniu i jego zwycięstwie odegrała wielkopolska prowincja („małe ojczyzny” i ich mieszkańcy).
- Zwiedzający otrzymuje obraz dobrze wyszkolonych i uzbrojonych Wojsk Wielkopolskich,
- Zwiedzający rozumie, że powstanie wielkopolskie 1918-1919 było nowoczesnym konfliktem zbrojnym,
- Zwiedzający dostrzega fantazję, spontaniczność, inteligencję i polot wielu organizatorów powstania,
- Zwiedzający dostrzega okrucieństwo i brutalność wojny, nawet tej prowadzonej w imię odzyskania niepodległości,
- Zwiedzający docenia wkład militarny Wielkopolan w odzyskanie niepodległości.

Myśli przewodnie:

- Niedoceniane, a najbardziej demokratyczne, ogólnonarodowe i ogólnospołeczne oraz przede wszystkim zwycięskie powstanie.
- Umiejętność kontynuacji wcześniejszych działań i wykorzystania dotychczasowych doświadczeń politycznych, gospodarczych i społecznych.
- Zwycięstwo w oparciu o wyższe morale i z wykorzystaniem doświadczeń zdobytych na frontach I wojny światowej (przede wszystkim właśnie w niemieckich siłach zbrojnych).
- Stopniowe przekształcanie ochotniczych wojska powstańczych w armię całkowicie regularną.

Słowa kluczowe:

- powstanie, legalizm, Wojska Wielkopolskie, ochotnicy, ład wersalski oraz rozejm w Trewirze (jako istotny element ładu wersalskiego), wojska regularne, bronie połączone, walka po liniach wewnętrznych.

Układ scenariusza i poziomy narracji:

II. Walka, czyli powstanie wielkopolskie 1918-1919 (6-7 modułów: poziom narracji 1),
w tym:

a) Sytuacja w Wielkopolsce w listopadzie i grudniu 1918 roku (poziom narracji 2):

- Struktura narodowościowa Wielkopolski pomiędzy 1815 a 1918 rokiem.

Propozycje aranżacji:

- Wykres, tabela prezentujące (np. w formacie 2 x 3 m) tę kwestię.

- Rady i Polski Sejm Dzielnicowy (w tym też demokratyczny charakter ordynacji wyborczej, udział kobiet).

Propozycje aranżacji:

- krótkie informacje oraz zdjęcia, a może także fragmenty filmu dokumentalnego (np. „Wielkie polskie powstanie” lub /i „Zdobycie Ławicy”),
- materiały z publikacji „Polski Sejm Dzielnicowy”.

- Polskie formacje paramilitarne, czyli Straż Ludowa i POW - zabory pruskiego, Służba Straży i Bezpieczeństwa, a także wcześniejsze, takie jak: bractwa kurkowe, TG „Sokół”, pierwsze kluby sportowe, skauting.

- W efekcie tzw. Zamachu na Ratusz wprowadzenie Polaków do Wydziału Wojennego Rady Robotników i Żołnierzy w Poznaniu oraz władz samorządowych Poznania (postać Jarogniewa Drwęskiego)

Propozycje aranżacji:

- krótki ich opis, najważniejsze postacie.

b) Wybuch powstania i walki w Poznaniu (poziom narracji 1):

- Przyjazd Ignacego Paderewskiego i wybuch powstania (tu rola budynku obecnego Muzeum Narodowego w Poznaniu).

Propozycje aranżacji:

- fragment filmu „Sonata księżycowa” z występem Mistrza,
- portrety, zdjęcia lub/i karykatury Paderewskiego.

- Walki w Poznaniu, w tym szczególnie w okolicach Prezydium Policji.

Propozycje aranżacji:

- kalendarium godzina po godzinie (na planszy) oraz zdjęcia,
- fragmenty filmu prezentującego rekonstrukcje historyczne,
- rysunki Prauzińskiego i Wróblewskiego,

- z akt zgonu Ratajczaka (z Archiwum Państwowego w Poznaniu),
- relacje z prasy poznańskiej.
- Zdobycie Ławicy jako zakończenie walk w okolicach Poznania (postać Franciszka Jacha).
- Propozycje aranżacji:
  - fragment filmu „Hiszpanka”,
  - zdjęcia i pocztówki (np. rysunek ostrzału stacji lotniczej na Ławicy i fotograficzne ujęcia stacji lotniczej),
  - jako zakończenie zdjęcia ze zrzucania z cokołów pomników niemieckich.

c) Wielkopolski sukces błyskawicznego opanowania miast i miasteczek (poziom

narracji 1) – czas szybkich zwycięstw na prowincji (mniej więcej do 7 stycznia):

- Środa Wielkopolska,
- Śrem,
- Kościan,
- Szamotuły,
- Jarocin,
- Ostrów Wielkopolski,
- Września,
- Gniezno,
- Inowrocław,
- Wągrowiec,
- Żnin,
- Pleszew,
- Grodzisk Wielkopolski,
- Pobiedziska,
- Nakło nad Notecią,
- Krotoszyn,
- Gostyń,
- Rakoniewice – Wolsztyn,
- Lwówek,
- Ostrzeszów.

Propozycje aranżacji:

- mapa (najlepiej w formie ruchomej animacji) z datami wyzwania przez powstańców poszczególnych miejsc, do tego zdjęcia, ale reprezentatywne,
- barwne ilustracje (rysunki).

d) Organizacja armii regularnej i jej dowódcy (poziom narracji 2):

- Mjr Stanisław Taczak i gen. Józef Dowbor-Muśnicki (ich biogramy)

Propozycje aranżacji:

- mundury (od braci Kłoskowskich) w gablotach,
  - zdjęcia, karykatury i życiorysy pozostałych dowódców: np. Konarzewski, Paszkiewicz, Macewicz, Anders, Raszewski, Stachiewicz, Grudzielski (można tu np. wykorzystać karykatury Sonnewelda),
  - fragmenty wspomnień (może czytane przez lektora).
- Reorganizacja oddziałów powstańczych w pułki i dywizje

Propozycje aranżacji:

- wykres struktury,
- fragmenty (nietypowe, dowcipne, interesujące) rozkazów.

- Broń, umundurowanie (np. mundur piechura) i uzbrojenie (sprzęt) armii powstańczej i armii niemieckiej.

Propozycje aranżacji:

- mundury dwóch walczących armii na manekinach w gablotach (ok. 6-8 sztuk),
- najbardziej reprezentatywne przykłady broni (w gablotach) – może fotografie w 3D,
- wprowadzenie przynajmniej ograniczonej interaktywności eksponatów.

e) Fronty (jeden duży moduł – poziom narracji 1), w tym:

- Front Północny (mapa, dowódcy i jednostki, najważniejsze bitwy – rajd Pawła Cymasa na Inowrocław, Szubin, strona niemiecka).
- Front Zachodni (mapa, dowódcy i jednostki, najważniejsze bitwy, strona niemiecka),
- Front Południowo-Zachodni (mapa, dowódcy i jednostki, najważniejsze bitwy – walki o Leszno, strona niemiecka).
- Front Południowy (mapa, dowódcy i jednostki, najważniejsze bitwy – walki o Rawicz, strona niemiecka),

Propozycje aranżacji:

- wielka MAPA (najlepiej animacja z ukazaniem działań militarnych do 16 lutego) z zaznaczeniem frontu i wraz z największymi bitwami,
- fragmenty relacji i wspomnień,
- rozkazy (np. dotyczące pocisków dum-dum),
- rysunki np. pociągu pancernego „Danuta”, samochodu „Grudzielski”.

f) Zakończenie walk powstańczych (poziom narracji 1):

- Znaczenie postawy Francji.
- Rozejm w Trewirze (mapa).
- Walki na linii demarkacyjnej i niepokoje na granicy polsko-niemieckiej.
- Traktat wersalski (mapa, terytoria otrzymane niezdobyte przez powstańców, sprawa Pomorza Gdańskiego i Górnego Śląska) – Wielkopolska w granicach II RP.

Propozycje aranżacji:

- zdjęcia, np. obchody w Poznaniu (a o ile się odnajdzie, również z innych wielkopolskich miejscowości) 3 maja 1919 i 14 lipca 1919 roku,
- zdjęcia Gregera i Śniegockiego,
- kalendarium walk i ich zdjęcia,
- mapa: rozejm w Trewirze oraz traktat wersalski (jako elementy powersalskiego urządzenia Europy),
- komunikaty wojenne ,
- film „Odrodzona Polska” z 1924 roku.

g) Lista ofiar lub też strat powstania (poziom narracji 3):

- Pierwsi polegli (nie tylko w Poznaniu).
- Lista ofiar powstania.
- Ostatni polegli, np. w styczniu 1920 roku w Gniewkowie.

Propozycje aranżacji:

- listy ofiar, (z rzutnika, np. przesuwająca się lista na podstawie książki W. Olszewskiego i Ł. Jastrząba),
- zdjęcia poległych,
- zdjęcia grobów.

Moduł III: GRANICE

Cele narracji:

- Zwiedzający poznaje rolę Wielkopolan w walkach na wszystkich frontach wojen toczonych przez Polskę o kształt jej granic w latach 1918-1921.
- Zwiedzający dostrzega obecność jednostek wielkopolskich w najważniejszych operacjach Wojska Polskiego do 1920 roku.
- Zwiedzający poznaje opinie wyższych dowódców na temat wartości bojowej jednostek wielkopolskich.
- Zwiedzający dostrzega wielką rolę odegraną w tych wojnach przez zaprawionych w bojach i świetnie zorganizowanych Wielkopolan.
- Zwiedzający zauważa pomoc Wielkopolan dla innych dzielnic kształtującej się Drugiej Rzeczypospolitej.

Myśli przewodnie:

- Niepodległość wbrew wielu wrogom.
- obrońcy Kresów Wschodnich.
- Wielkopolanie i ich oddziały zawsze wśród najlepszych.

Słowa kluczowe:

- granice Drugiej Rzeczypospolitej, trudne narodziny wolności, bohaterstwo, polska armia, wysiłek całego narodu.

Układ scenariusza i poziomy narracji:

III. Granice (jeden duży moduł – poziom narracji 2), czyli ukształtowanie się Drugiej Rzeczypospolitej i udział w tym procesie Wielkopolan, w tym:

a) Wojna polsko-ukraińska (poziom narracji 2):

- Grupa Wielkopolska płk. Daniela Konarzewskiego,
- 1. Wielkopolska Eskadra Lotnicza,
- 3. Wielkopolska Eskadra Lotnicza.

b) Wileńszczyzna 1919 (poziom narracji 3):

- - Poznański Batalion Śmierci.

c) Bobrujsk 1919 (poziom narracji 3):

- 1. Dywizja Strzelców Wielkopolskich,
- 1. Wielkopolska Eskadra Lotnicza,
- 2. Wielkopolska Eskadra Lotnicza,
- 3. Wielkopolska Eskadra Lotnicza.

d) Kijów i Lwów 1920 rok (poziom narracji 2):

- 15. Dywizja Piechoty,
- 17. Pułk Ułanów,
- II. Batalion Aeronautyczny,
- III. Batalion Aeronautyczny,
- 15. Eskadra Myśliwska,
- 21. Eskadra Niszczycielska,
- 14. Eskadra Wywiadowcza (w końcowym okresie wojny – Wołyń).

e) Przeciw Tuchaczewskiemu (poziom narracji 1): – Wojska Wielkopolskie w wojnie z bolszewikami:

- 14. Dywizja Piechoty,
- 15. Dywizja Piechoty,
- 17. Dywizja Piechoty,
- 16. Dywizja Piechoty,
- 15. Pułk Ułanów Poznańskich,
- I. Wielkopolska Grupa Lotnicza (12., 13., 14. EW),
- I. Batalion Aeronautyczny,
- 1. Pułk Aeronautyczny.

f) W konflikcie z Litwinami (poziom narracji 3):

- 17. Dywizja Piechoty (w zasadzie tylko stała na pograniczu),
- 16. Pułk Ułanów.

g) Wielkopole w powstaniach śląskich (poziom narracji 2): (np. postać majora Mieczysława Palucha, materiały z Muzeum Powstań Śląskich).

h) Wielkopole w przejęciu polskiego Pomorza (poziom narracji 3): - (np. należy wykorzystać materiały z Muzeum w Bydgoszczy oraz Muzeum w Gdańsku).

Propozycje aranżacji tej całości:

- prezentacje multimedialne w małych kioskach poszczególnych frontów walk z oznaczeniem udziału w nich wojsk wielkopolskich,
- w celu uzmysłowienia widzom znaczenia wielkopolskich formacji wojskowych można na mapach uwypuklić, jak wyglądałaby sytuacja, gdyby ich nie było: np. poprzez pojawianie się na frontach pustych przestrzeni w miejscach, gdzie stacjonowały i toczyły walki,
- dla większej przejrzystości narracji można w prezentacjach graficznych i ich opisach ujednolicić kolory dotyczące poszczególnych armii i dywizji, a także na początku tego modułu zaprezentować w formie graficznej (i z użyciem ww. kolorów) spis wszystkich jednostek Wojsk Wielkopolskich uczestniczących w walkach o granice II RP (w tym z DOK VII i DOK VIII),
- dużo ruchu, grafika multimedialna,
- wspomnienia żołnierzy i dowódców,
- głosy-opinie (Piłsudskiego oraz innych polityków i dowódców) o żołnierzach wielkopolskich,
- film „Odrodzona Polska” z 1924 roku,
- ikonografia – zdjęcia, karykatury.

Moduł IV: NIEPODLEGŁOŚĆ

Cele narracji:

- Zwiedzający poznaje i docenia rolę odgrywaną przez Wielkopolskę w Drugiej Rzeczypospolitej.
- Zwiedzający dowiaduje się o największych osiągnięciach Wielkopolski i Wielkopolan w Drugiej Rzeczypospolitej.
- Zwiedzający dostrzega znaczenie solidaryzmu narodowego Wielkopolan, ich praworządności, pracowitości i bycia pewnego rodzaju wzorem dla całego społeczeństwa odrodzonego państwa polskiego.
- Zwiedzający poznaje zamożność, radość, szczęście itd. nie tylko elit, ale także całego społeczeństwa.
- Zwiedzający docenia rolę Wielkopolski i Wielkopolan dla budowy i konsolidacji państwowości polskiej.
- Zwiedzający rozumie, na czym polegał wielkopolski patriotyzm w okresie międzywojennym.
- Zwiedzający zauważa, że Wielkopolska była jedną z najważniejszych dzielnic – prowincji II RP i rozumie konieczność jej obrony w razie kolejnego konfliktu z Niemcami.
- Zwiedzający poznaje najwybitniejsze postacie wielkopolskiej kultury, nauki, gospodarki okresu międzywojennego, a także ich zasługi dla całego państwa polskiego.

Myśli przewodnie:

- Narodowo-społeczny, cywilizacyjno-ekonomiczny oraz kulturalny wzorzec dla całej II RP.
- Niezmiennie w służbie Ojczyzny i narodu.
- Najbardziej polska i najbardziej europejska dzielnica (region) II RP.
- Zjednoczony i solidarny konglomerat „małych ojczyzn”.

Słowa kluczowe:

- Niepodległość, Polska Zachodnia, Uniwersytet Poznański, Powszechna Wystawa Krajowa, kultura masowa.

Układ scenariusza i poziomy narracji:

IV. Niepodległość, czyli osiągnięcia Wielkopolan w Drugiej Rzeczypospolitej (1 moduł: poziom narracji - 3) w tym:

a) Wielkopolska przodującą na wielu polach i najbardziej polską dzielnicą Polski międzywojennej, w tym np.:

- Uniwersytet Poznański (wybitni uczeni, np. ekonomiści – Taylor, archeolodzy – Kostrzewski, prawnicy, matematycy i Enigma).
- Powszechna Wystawa Krajowa – największe osiągnięcie organizacyjne i marketingowe II RP.
- Wielość i różnorodność organizacji, związków, towarzystw społecznych, a także solidaryzm społeczny mieszkańców i ich dobrobyt (w tym znane firmy, np. Kantorowicz, Cegielski, Centra, Stomil) oraz symbole nowoczesności i postępu modernizacji (np. Kino Słońce).
- Udział Wielkopolan w sztandarowych osiągnięciach II RP (np. w budowie Gdyni).
- Oddziały wywodzące się z powstańczych Wojsk Wielkopolskich jak najlepsze w Wojsku Polskim okresu II RP.

Propozycje aranżacji:

- mapa II RP z wyraźnym oznaczeniem Wielkopolski,
- zdjęcia, w tym też krajobrazów i zwykłych ludzi,
- reklamy i szyldy firm (np. z prasy, z ksiąg meldunkowych i z Archiwum Państwowego).

Moduł: EPILOG

Cele narracji:

- Zwiedzający poznaje zbiorowe i indywidualne losy powstańców wielkopolskich w XX wieku.
- Zwiedzający dostrzega ich tragedię i martyrologię w okresie II wojny światowej, a także ich nieraz heroiczny patriotyzm.
- Zwiedzający zauważa aktywność kombatantów powstania oraz ich związków i stowarzyszeń w wielu obszarach działań dla Polski Polaków.
- Zwiedzający dostrzega różnorodne formy upamiętnienia powstania wielkopolskiego w różnych przestrzeniach.
- Zwiedzający docenia żywotność i znaczenie pamięci o powstaniu i powstańcach.
- Zwiedzający rozwija nowoczesne poczucie patriotyzmu i pogłębia własną tożsamość narodową.

Myśli przewodnie:

- Pomimo zakrętów historii pamięć wiecznie żywa.
- Pamięć o powstaniu jako czynnik kształtujący nowoczesne postawy patriotyczne.
- Wierni ojczyźnie do końca.
- Pierwsze ofiary niemieckiej zemsty.

Słowa kluczowe:

- pamięć historyczna, weterani-kombatanci, martyrologia, nazizm i komunizm.

Układ scenariusza i poziomy narracji:

- a) Epilog** (jeden moduł – poziom narracji 2) – dramaty powstańców i ich rodzin od września 1939, jak też upamiętniania powstania (w latach 1919-2018), w tym:
- Pomniki, np. kamień w Buku, Rosko, Wolsztyn (poziom narracji 2).
  - Odznaczenia nadawane powstańcom (poziom narracji 3).
  - Towarzystwa powstańców wielkopolskich i ich działalność na rzecz pamięci powstania w II RP, rola wielkopolskich kombatantów w ruchu kombatanckim II RP (poziom narracji 2).
  - Wielkopolskie Muzeum Wojskowe i jego losy (poziom narracji 3).

- Niszczenie ludzi i pamiątek przeszłości: losy powstańców wielkopolskich w czasie II wojny światowej – pokazać na konkretnych przykładach tragedie przynajmniej kilkunastu ludzi, np. Fort VII, Katyń, powstaniec wielkopolski biorący udział w obronie Poczty Polskiej w Gdańsku (poziom narracji 1).
- Pamięć powstania wielkopolskiego po drugiej wojnie światowej, w tym kombatanci i pamięć powstania poza Wielkopolską (np. na Kujawach, Pomorzu, Ziemi Lubuskiej), odchodzenie „na wieczną wartę” ostatnich weteranów (poziom narracji 2).

Propozycje aranżacji:

- Kopia sztancy odznaki Wielkopolska Matkom Poległych,
- niemieckie listy proskrypcyjne i listy gończe z 1939 roku,
- afisz o represjach okupantów za posiadanie pamiątek,
- życiorysy wraz ze zdjęciami (ok. 20 powstańców) poległych w czasie wojny z rąk dwóch okupantów,
- ikonografia pomników, z wielkim zdjęciem Pomnika Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu (np. zdjęcia – do „kolażu” z różnych wielkopolskich miejscowości),
- Jan Rzepa – ostatni powstaniec wielkopolski – zdjęcie i życiorys.

III. Miejsca i instytucje oraz harmonogram eksponowania wystawy- -instalacji

Wstępny harmonogram eksponowania w latach 2018-2019 wystawy-instalacji prezentuje się następująco:

L.p.	Miejsce eksponowania oraz montażu i demontażu	Termin
1.	Montaż Poznań	Zgodnie z zapisami umowy dotyczącymi odbioru (§ 9. Ust. 9)
2.	Prapremiera w Poznaniu	10.11.2018 - 3.12.2018
3.	Demontaż Poznań	W ciągu dwóch dni po Prapremierze
4.	Montaż Warszawa	20.12. 2018 -22.12.2018
5.	Wystawa: Muzeum Powstania Warszawskiego	27.12.2018 - 10.01.2019
6.	Demontaż Warszawa	11.01.2018 - 13.01.2019
7.	Montaż Kraków	14.01.2019 - 16.01. 2019
8.	Wystawa: Muzeum Historii Miasta Krakowa	17.01.2019 -30.01.2019
9.	Demontaż Kraków	31.01.2019 – 2.02.2019
10.	Montaż Siemianowice Śl.	4.02.2019 – 6.02.2019.
11.	Wystawa: Muzeum Powstań Śląskich - Siemianowice Śl.	7.02.2019 – 17.02.2019
12.	Demontaż Siemianowice Śl.	18.02.2019 – 20.02.2019
13.	Montaż Wrocław	21.02.2019 – 23.02.2019
14.	Wystawa: Centrum Kultury Zajezdnia – Wrocław	25/26.02.2019 – 10.03.2019
15.	Demontaż Wrocław	11.03.2019 – 13.03.2019
16.	Montaż Zielona Góra	14.03.2019 – 16.03.2017
17.	Wystawa: Muzeum Ziemi Lubuskiej – Zielona Góra	18/19.03.2019 – 31.03.2019
18.	Demontaż Zielona Góra	1.04.2019 – 3.04.2019.
19.	Montaż Gdańsk	4.04.2019-6.04.2014
20.	Wystawa: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska	7.04.2019-20.04.2017
21.	Demontaż Gdańsk	21.04.2019 – 23.04.2019
22.	Montaż Bydgoszcz	23.04.2019 – 26.04.2019
23.	Wystawa: Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy	27.04.2019 – 12.05.2019
24.	Demontaż Bydgoszcz	13.05.2019 – 15.05.2019
25.	Montaż Toruń	16.05.2019 – 18.05.2019
26.	Wystawa: Muzeum Okręgowe w Toruniu	19.05.2019-2.06.2019
27.	Demontaż Toruń	3.06.2019-6.06.2019
28.	Montaż Białystok	7.06.2019-9.06.2019
29.	Wystawa: Muzeum Sybiru w Białymstoku	10/11.06.2019-23.06.2019
30.	Demontaż Białystok	24.06.2019-26.06.2019
31.	Powrót wystawy do Poznania	27-28.06.2019.

IV. Propozycje aranżacji i wykorzystania materiałów oraz środków prezentacji

1. Zespół autorski proponuje połączenie dwóch lub realizację jednego z dwóch wariantów aranżacji:
  - Niewielkie przykryte pomieszczenia-moduły (np. kontenery, namioty), a część na wolnej przestrzeni plenerowej (w sumie ok. 12 modułów tematycznych), o powierzchni łącznej ok. 200 m², na co potrzeba terenu otwartego (plenerowego) o powierzchni minimum ok. 300-400 m².
  - Instalacja przestrzenna – formy plansz, makieta, telebim, rekonstrukcje, repliki, np. munduru, czapki do przymierzenia, karabinu, połączone z muzyką Paderewskiego, ukazaniem flag na ulicach Poznania, wojska wielkopolskiego, samolotów itd.
2. W kwestiach materiałów i środków przekazu zaprezentowanych na wystawie można obecnie zaproponować wykorzystanie: fotogramów, map, skanów dokumentów, oryginałów lub replik sprzętu wojskowego, multimediiów z krótkimi filmami, muzyki (np. grający Paderewski) itd. W kwestii rozmieszczenia przestrzennego instalacji należy rozważyć możliwość ustawiania jej w formie labiryntu, a poza tym przypuszczalnie korzystniejsza będzie częściowo zamknięta i oświetlana tylko sztucznym światłem przestrzeń.
3. Wymagana powierzchnia – minimum ok. 200², usytuowana w plenerze. Częściowo mogą to być małe pawilony – przykryte niewielkie moduły o powierzchni ok. 20 m², wysokość minimum 3 m (raczej o prostokątnym, a nie kwadratowym kształcie); liczba tych obiektów: ok. 10-12 lub też jeden duży pawilon z możliwością tworzenia wewnętrznych modułów.
4. W celu promocji całej wystawy-instalacji i miejsc jej eksponowania można np. wykorzystać mapę (również multimedialną) z oznaczeniem dziewięciu lokalizacji jej prezentowania.
5. Dodatkowo przewiduje się w każdym miejscu eksponowania wystawy wzbogacić ją i uatrakcyjnić licznymi imprezami towarzyszącymi (głównie w dniu otwarcia wystawy), organizowanymi wspólnie przez instytucje poznańskie przygotowujące wystawę-instalację, na czele z WMN, oraz przez muzea, w których otoczeniu będzie ona prezentowana, w tym na przykład:

- rekonstrukcją historyczną (bitwa, potyczka powstania),
- odprawą warty konnej,
- prelekcją na temat wstawy wraz z panelem dyskusyjnym,
- przygotowaniem oferty i zajęć edukacyjnych,
- wydanie na otwarcia w poszczególnych miastach gazety (jednodniówki) poświęconej powstaniu wielkopolskiemu,
- przygotowaniem i sprzedażą wydawnictw specjalnie przygotowanych przez inicjatorów wystawy, w tym wydawnictwa, będącego jednocześnie jej ekskluzywnym folderem. Składać się ono powinno z dwóch części – ilustracyjnej bezpośrednio związanej z wystawą oraz popularnonaukowych tekstów znanych historyków, w tym np. B. Polaka, P. Hausera, J. Karwata, O. Kieca, P. Matusika, W. Molika, Z. Pilarczyka, M. Rezlera, S. Żerko. W wypadku tych tekstów tematy mogą zaproponować autorzy (może z jakiejś grupy zagadnień przygotowanych przez Zespół), a teksty mają mieć 10-12 stron druku, czyli standardowe ok. 20 czcionką 12 z odstępem 1,5 wiersza. Wydawnictwo powinno też posiadać swoją elektroniczną (wydaną na płycie) wersję.

V. Harmonogram działań Rady programowej i Zespołu autorskiego

Przyjęty przez Radę i Zespół projektu harmonogram związanych z nim etapów i poszczególnych działań prezentuje się następująco:

Etap I (wstępny):

- do 30 kwietnia 2017 – ustalenie podmiotów współpracujących w projekcie z WMN oraz podpisanie z nimi odpowiednich, dotyczących tej współpracy umów oraz powołanie Rady Programowej,
- do 15 maja 2017 – „ukonstytuowanie się” Zespołu autorskiego, który będzie realizował projekt, podział w nim obowiązków i przydzielenie zadań oraz rozpoczęcie przez Zespół prac nad wstępnym scenariuszem,
- do 15 lipca 2017 – ostateczne ustalenie miejsc (muzeów krajowych) w których projekt będzie realizowany,
- do 31 sierpnia 2017 – określenie i zapoznanie się w muzeach krajowych z przestrzenią i powierzchnią w których wystawa będzie prezentowana,
- do 15 września 2017 – dokonanie pierwszego rekonesansu możliwości realizacji projektu poza granicami Polski,
- do 15 października 2017 roku – opracowanie wstępnego scenariusza wystawy,
- do 15 listopada 2017 – sporządzenie listy znanych historyków do współautorstwa publikacji związanej z wystawą,
- do grudnia 2017 – przeprowadzenie kwerend w muzeach regionalnych oraz archiwach poza Poznaniem (drogą mailową),
- do 15 stycznia 2018 – opracowanie regulaminu konkursu oraz powołanie Komisji konkursowej (Rada Programowa oraz 2-3 osoby z Zespołu autorskiego),
- do 21 stycznia 2018 – opracowanie ostatecznej wersji scenariusza wraz ze spisem roboczym proponowanych materiałów ekspozycyjnych i propozycjami ich aranżacji,
- do 28 stycznia 2018 – ostateczne ustalenie krajowych miejsc oraz przynajmniej przybliżonych terminów ewentualnych realizacji projektu,
- do 30 stycznia 2018 – określenie budżetu na realizację projektu,
- do 20 marca 2018 – ogłoszenie konkursu na aranżację wystawy i całościową jej realizację techniczną,
- do 6 kwietnia 2018 – składanie ofert w związku z ogłoszeniem konkursu,
- do 13 kwietnia 2018 – rozstrzygnięcie konkursu na aranżację wystawy krajowej i całościową jej realizację techniczną.

Etap II (przygotowanie wystawy):

- od 13 kwietnia do 20 kwietnia 2018 – ustalenie finalnej treści i podpisanie umowy z wykonawcą, w tym ustalenie szczegółowego budżetu i harmonogramu działań,
- od 20 kwietnia do 30 listopada 2018 – zasadnicza realizacja projektu (zespół zwycięski w konkursie w konsultacji merytorycznej z Zespołem autorskim przygotowującym wystawę), w tym:
  - do 20 czerwca 2018 – przedstawienie koncepcji wystawy-instalacji dopasowanej do 9 przestrzeni wraz z jej wizualizacją,
  - od 20 lipca 2018 – wykonywanie stałych (technicznych) elementów ekspozycji,
  - do 20 sierpnia 2018 – dobór materiałów i źródeł, opracowanie tekstów,
  - do 9 listopada 2018 – przygotowanie ostatecznej wersji wystawy-instalacji oraz wyposażenie jej w multimedia i ich oprogramowanie,
- od 1 marca do 1 listopada 2018 – przygotowanie wydawnictwa i oferty edukacyjnej,
- od 1 marca do 30 listopada 2018 – przygotowanie pod względem organizacyjnym i merytorycznym wszystkich przedsięwzięć towarzyszących wystawie.

Etap III (prezentacja wystawy):

- od 10 listopada - 3 grudnia 2018 (23 dni) – Prapremiera wystawy-instalacji w Poznaniu – np. przed Odwachem, w lokalizacji nowego muzeum lub też na placu Wolności, ,
- od 28 grudnia 2018 do 28 czerwca 2019 – etap końcowy, czyli prezentacja Wystawy w 9 polskich miastach (harmonogram kolejności jej eksponowania wstępnie prezentuje się następująco: Warszawa, Kraków, Świętochłowice, Wrocław, Zielona Góra, Gdańsk, Bydgoszcz, Toruń, Białystok).